

„ECCLESIAE HOMINEM NON FUISSE“?

Tertullianus a jeho nový portrét¹

Petr Kitzler

„ECCLESIAE HOMINEM NON FUISSE“? TERTULLIAN AND HIS NEW PORTRAIT The article summarises the most recent research on Tertullian's life and personality (from the 1970s onwards). Because of the paucity of Czech translations of his work, Tertullian is not a well-known figure among the Czech public, which has in addition had to rely, with a few exceptions, on outdated information. This article therefore presents to the Czech public the biographical portrait of Tertullian that is today more or less accepted and which is based in particular on the revolutionary study by T. D. Barnes published in 1971. In line with the conclusions of modern research, a revision is made of the “superstitions” that have become established and widespread in the Czech milieu concerning Tertullian's legal carrier, status as a heretic, hatred of philosophy, failure to appreciate reason, and misogyny, and mention is made of his importance for and influence on later authors (including “orthodox” ones).

Tertulliana, církevního spisovatele z afrického Kartága, jehož spisovatelská kariéra vrcholila na přelomu 2. a 3. stol. po Kr., zná více lidí, než by se na první pohled mohlo zdát. Ač zní toto tvrzení překvapivě, myslím, že i velká většina lidí „mimo“ teologické či klasicko-filologické kruhy rozhodně někdy zaslechla okřídlené (leč překroucené) rčení „věřím, protože to je nesmyslné“ (*credo quia absurdum*), či jim jsou z obecně křesťanské tradice povědomá stejně okřídlená vyjádření o „přirozeně křesťanské duši“ (*anima naturaliter christiana*), o tom, že „křesťanem se člověk stává, nikoli rodí“ (*fiunt non nascuntur Christiani*), nebo že „krev křesťanských mučedníků je semenem“ (*semen est sanguis Christianorum*).

Všechny citované výpovědi mají jednoho společného jmenovatele – právě Tertulliana. Zatímco v západních zemích je tomuto autorovi věnována od 19. století mimořádná pozornost a je mu přiznáváno čestné místo v dějinách rané církve i raně křesťanské teologie (z výzkumů britského badatele Iana Balfoura dokonce vyplývá, že Tertullianus je po sv. Augustinovi

¹ Text je zkrácenou a mírně upravenou verzí přednášky *Polozapomenuté postavy církevních dějin – Q. S. F. Tertullianus* pořádané Moravskoslezskou křesťanskou akademií, prosloušené 20. 11. 2003 ve Zlíně, čemuž odpovídá i absence rozsáhlejšího poznámkového aparátu. Následující text je v rozšířené podobě (včetně relevantních odkazů) rovněž součástí úvodní studie „Tertullianus: demytizace osobnosti a protipohanská polemika v *De spectaculis*“, in: Tertullianus, *O hrách – De spectaculis*, úvodní studii, překlad, poznámky a výběrovou bibliografií pořídil P. KITZLER, Praha, Oikúmené 2004, Knihovna raně křesťanské tradice II, zejména str. 7–59.

a Ambrožovi z Milána třetím z církevních autorů Západu, o nichž se nejčastěji píše),² situace u nás byla a je naprosto odlišná.³ Vzhledem k neexistenci českých přehledů o antických literaturách (literaturu křesťanskou nevyjímaje)⁴ je český zájemce o Tertullianovu osobu odkázán na nejrůznější kompendia či slovníky, v nichž je Tertullianovi věnován minimální prostor a informace zde uvedené se většinou zakládají na zastaralé odborné literatuře. Totéž platí i o překladech tohoto autora: česky dosud vyšly v úplnosti pouze tři z jedenatřiceti Tertullianových spisů, díla *De spectaculis* (O hrách),⁵ *Ad martyras* (Povzbuzení mučedníkům)⁶ a *Apologeticum* (Obrana křesťanství). Toto neznámější Tertullianovo dílo bylo do češtiny přeloženo sice hned dvakrát, avšak první překlad je datován do roku 1877 a je z hlediska moderní češtiny prakticky nesrozumitelný,⁷ a překlad druhý, ačkoli je z poloviny 80. let 20. století, je překladem značně nepovedeným, s velkým množstvím chyb i zkreslení.⁸

Když byl v roce 2001 vydán v češtině první „tertullianovský titul“, český překlad práce Davida Rankina *Tertullian and the Church*,⁹ v jedné z mnoha recenzí se objevil názor, že kniha může představovat pro českého čtenáře problém, protože jednak navazuje na sekundární literaturu, která je sice v ostatních evropských zemích pokládána za „klasickou“, avšak u nás je prakticky neznámá, a za druhé, že Rankinovo pojetí Tertulliana je ovlivněno autorovou anglikánskou konfesí a katolický pohled na Tertulliana by se v mnohém značně lišil.¹⁰ U vědomí všech těchto faktorů se zaměřím komplexně na Tertullianovu osobu, především na destrukci běžně uvádě-

² I. L. S. BALFOUR, „Tertullian On and Off the Internet“, in: *Journal of Early Christian Studies*, 8, 4, 2000, str. 579–585.

³ Srv. P. KITZLER, *Some „Comments on the Czech Tertullian Scholarship“*, in: *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity*, N 8, 2003, str. 47–51.

⁴ Pokud jde o česky psané přehledy antické literární historie, čtenář je odkázán na „klasické“, byť notně zastaralé *Dějiny řecké*, resp. *Římské literatury* z pera Ferdinanda Stiebitze. V poslední době byl kritický nedostatek moderních dějin antických literatur vyřešen dvěma kvalitními překladovými pracemi, srv. L. CANFORA, *Dějiny řecké literatury*, přel. kol. autorů pod vedením D. BARTOŇKOVÉ, Praha, KLP 2004², resp. G. B. CONTE, *Dějiny římské literatury*, přel. kol. autorů pod vedením D. BARTOŇKOVÉ, Praha, KLP 2003.

⁵ Srv. pozn. 1.

⁶ Tertullianus, „Povzbuzení mučedníkům (Ad martyras)“, přel. P. KITZLER, in: *Teologický sborník*, 8, 4, 2002, str. 55–62.

⁷ Tertullianus, *Apologetikum*, přel. V. VOJÁČEK, Praha 1877.

⁸ Tertullianus, *Apologeticum*, in: *Čtvrtá patristická čítanka*, přel. J. NOVÁK, Praha 1987.

⁹ D. RANKIN, *Tertullianus a církev*, přel. T. SUCHOMEL, Brno, CDK 2001.

¹⁰ E. MENDELOVÁ, in: *Salve* 12, 1, 2002, str. 71–72.

ných a tradovaných zpráv o tomto autorovi a z hlediska klasického filologa nezatíženého teologickými či konfesními zájmy se pokusím s přihlednutím k modernímu bádání načrtnout nový, dnes více či méně přijímaný obraz Quinta Septimia Tertulliana.

Tertullianus je postavou jak tajemnou, tak rozporuplnou. Tajemnou proto, že o něm prakticky nemáme žádné zprávy. Na rozdíl kupříkladu od sv. Augustina či Jeronýma nám ve svých zachovaných dílech podává o své osobě jen málo informací; rozporuplnou proto, že se jednak k jeho jménu jedním dechem dodává „heretik“, a dále i z toho důvodu, že mnohá jeho vyjádření, jak ještě uvidíme, působí na první pohled mírně řečeno značně excentricky a svádějí k dezinterpretaci.

Tertullianus stojí na počátku latinské umělecké prózy křesťanského obsahu, je prvním latinsky píšícím apologetou. Latinská a řecká křesťanská apologetika zahrnuje spisovatele prvních tří století po Kristově narození, kteří si kladli úkol obhájit novou křesťanskou víru v rámci majoritního polyteismu a vyvrátit rozšířené pomluvy a urážky na adresu křesťanů – musíme mít stále na paměti, že křesťanství má v řeckořímské společnosti té doby nevalnou pověst. Přes počáteční ignoranci a nevšímavost se postupně prosazuje názor, že křesťané jsou sekta podivných, běžné společnosti se straníčních nemorálních jedinců, kteří se vyznačují naprostým fanatismem a kteří se s nepochopitelnou zatvrzelostí nechávají pro své podivné poselství o ukřižovaném a zmrtvýchvstalém Spasiteli zabíjet. Tato jejich zatvrzelost se má nepochybně trestat, byť se nejedná o konkrétní zločin, ale pouze o „přemrštěnou pověru“, soudil na počátku druhého století římský spisovatel a politik Plinius, a císař Traianus mu dal za pravdu – křesťané se sice nemají organizovaně vyhledávat k potrestání, ale pokud je někdo za křesťana označen, musí přinést náležitou oběť pohanským bohům a císaři jako svému pánu – pokud tak neučiní, kvůli zachování pořádku v říši není jiného řešení, než že bude popraven. Přesto až do poloviny třetího století nemůžeme mluvit o všeobecném pronásledování křesťanů, k němuž by docházelo přímo na popud císaře respektive státu. Za konkrétní postoj vůči křesťanům byli zodpovědní konkrétní úředníci římské administrativní mašinérie, většinou místodržící provincií. Jen na nich záleželo, zda budou křesťany v tichosti tolerovat, nebo zda se nechají pohnout stále silícím hlasem „pohanského lidu“, který křesťanům předhazoval pojídání nemluvnat, pití jejich krve či incestní styky při jejich společných hostinách a požadoval, aby se stali aktéry tehdejší oblíbené podivné – gladiátorských zápasů či bojů s divokými šelmami. Změnu přinesla až polovina třetího století – v roce 250 zahájil císař Decius první organi-

zované pronásledování křesťanů v celoříšském měřítku a jeho příkladu následoval i císař Valerianus v letech 257/258. Křesťanství však nezadržitelně postupovalo k triumfu, přes kruté Diocletianovo pronásledování v posledních letech 3. století byly perzekuce ukončeny Konstantinovým Ediktem Milánským v roce 313.

Po stručném nastínění politické situace a širšího rámce se vraťme k Tertullianovi. Již jsme se zmínili o tom, že informace o jeho osobě jsou velmi kusé: z jeho vlastních děl víme pouze tolik, že se jmenoval Septimius Tertullianus, byl ženatý a jeho manželka byla křesťanka. Tradiční životopis, jak jej nalezneme nejen v dostupných českých encyklopediích, ale i ve starší odborné literatuře cizojazyčné, je zhruba tento: Quintus Septimius Florens Tertullianus, narozen kolem r. 160 (někdy uváděno 150–155) v Kartágu. Jeho rodiče byli pohané, otec byl setníkem římské armády v Africe (*centurio proconsularis*). Dostalo se mu kvalitního rétorického, literárního a právního vzdělání, které bylo ještě upevněno jeho pobytem v Římě, kde se věnoval právníké praxi a získal zde značnou proslulost. Je možné, že v rámci své právníké kariéry složil některé spisy, jejichž zlomky se nám pod jménem Tertullianovým dochovaly v *Digestech*, rozsáhlé sbírce excerpt z právníké literatury císařské doby, kterou nechal v polovině 6. stol. po Kr. sestavit císař Justinián. Koncem 2. století se Tertullianus vrátil do Kartága a roku 197 (někdy uváděno 193) se stal křesťanem. Byl vysvěcen na kněze, ale záhy, kolem roku 207, se stal členem heretické sekty montanistů a se stejným zápalem, s jakým do té doby katolickou církev hájil, ji nyní napadal. Augustinus a anonymní spis z 5. stol. označovaný názvem *Praedestinatus* (Předurčený), jenž z Augustina vychází, uvádějí, že se však rozešel i s montanisty a založil svou vlastní sektu označovanou jako *tertullianistae* – a umisťují Tertulliana explicitně do katalogu kacířů. Tertullianus zemřel ve vysokém věku mezi lety 220 až 240. Tento standardní Tertullianův životopis byl krom Tertullianových spisů založen převážně na zprávách sv. Jeronýma. Ten v „prvních dějinách křesťanské literatury“, ve svém spise *De viris illustribus sive de scriptoribus ecclesiasticis* (O vynikajících mužích aneb o církevních spisovatelích) věnoval kapitolku i Tertullianovi a o věrohodnosti jeho zpráv až do poloviny 20. století nikdo nepochyboval.

Když v roce 1971 vydal Timothy David Barnes svou knihu *Tertullian. A Historical and Literary Study*,¹¹ způsobil tím revoluci v dosavadním tertullianovském bádání. Jeronýmovu zmínku podrobil zdrcující kritice a sám

¹¹ Oxford 1971; 1985² (druhé vydání je doplněné o důležitý „Postscript“).

načrtl nový obraz Tertullianova života: z údajů, jež jsme uvedli výše, zůstala neotřesena pouze skutečnost, že Tertullianus byl ženat.

Barnes nejprve dokázal, že Jeronýmův zmíněný spis o vynikajících mužích je nejen pokud jde o Tertulliana značně nevěrohodný, a svou destrukci tradičních zpráv doplnil novým obrazem našeho autora: jak naznačují místa některých jeho vlastních spisů, Tertullianus zřejmě knězem nebyl, sám o sobě prohlašuje, že je laikem – v rámci kartáginského křesťanského společenství se ovšem i jako laik těšil velké autoritě. O jeho rodině nevíme prakticky nic: zaměstnání jeho otce jakožto setníka římského vojska v Kartágu spočívá zřejmě na Jeronýmově chybném čtení Tertullianova díla *Apologeticum*. Tertullianova předpokládaná právníká dráha, která vedla některé badatele k domněnce, že Tertullianus církevní spisovatel je totožný s Tertullianem právníkem, pod jehož jménem se zachovaly zlomky právníkových spisů v *Digestech*, je rovněž sporná – Tertullianovy spisy vykazují znalosti (a někdy i neznalosti) práva v míře adekvátní dobovému rétorickému vzdělání a identifikace obou osob je značně nepravděpodobná. Za podobnou spekulaci označuje Barnes konečně i údajnou Tertullianovu dlouhověkost, jež podle něj vychází pouze z Jeronýmova chybného úsudku učiněného na základě velké řady spisů, které Tertullianus napsal. Poněkud obsírnější zmínky zasluhuje Tertullianův vztah k montanismu.

První datovatelné zmínky o existenci hnutí Nového proroctví spadají zhruba do 60. let 2. stol. po Kr. Jeho stoupenci byli označováni od 4. století jako montanisté a jinak například též jako Frygové, Katafrygové či Pepuziani (podle vesnice Pepuza v Malé Asii, která byla jejich hlavních centrem, protože jim ji Bůh měl označit jako nový Jeruzalém).¹² Montanus z fryžské vesnice Ardbau a jeho dvě průvodkyně, Priscilla (Prisca) a Maximilla, na něž měl údajně sestoupit svatý Duch Utěšitel (Paraklétos) a posléze promlouvat jejich ústy, nabádali k pokání a rigoróznímu způsobu života vzhledem k blížícímu se příchodu Kristova království. Představy o brzkém druhém příchodu Krista, které s sebou přinesou konec světa a tisíciletou Kristovu říši, byly v celé rané církvi velmi běžné; jedním z kulminačních bodů byla právě doba kolem roku 200 po Kr. Montanistická nauka měla ohromující úspěch a záhy se rozšířila po celé Frygii, Galatii a Asii; do severní Afriky dorazila okolo roku 200. Naprostá většina badatelů je zajedno v tom, že v počáteční fázi Nového proroctví nelze hovořit o jakékoli heterodoxii – rozdílly byly spíše disciplinárního charakteru, te-

¹² Jak se dočteme v antických pramenech (Epifanos, *Adv. haer.* 48,14,1): „Chovají totiž v úctě jakési opuštěné místo ve Frygii, město, kterému se kdysi říkalo Pepuza a z něhož nyní zbyly jen základy, a říkají, že sem bude seslán nebeský Jeruzalém“.

dy například značná autorita, již se těšily ženy-prorokyně, důraz kladený na exstatičnou formu prorokování, přísné a delší posty, neochota odpouštět těžké hříchy atd. Není ani důvodu, abychom nevěřili Tertullianovu tvrzení, že římský biskup uznal proroctví Montana, Prisky a Maximilly a že „potvrdil ortodoxnost“ církvi v Asii a Frygii, kterou však odvolal na zásah Praxeův – tajuplné postavy, kterou sám Tertullianus označuje za kacíře a polemice s ním věnoval svůj spis *Adversus Praxean* (Proti Praxeovi).¹³

Podle tradičního obrazu se Tertullianus nejspíše mezi lety 203–207 definitivně rozešel s katolickou církví a začal literárně útočit na své dřívější katolické souvěrce. Tato představa Tertulliana heretika, který se formálně rozešel s katolickou církví však v moderním bádání vzbuzovala již od 70. let pochybnosti; jeho výsledky shrnuje David Rankin, který si ve dvou (možná nejzajímavějších) kapitolách své již zmíněné knihy, *Tertullianus a církev*, klade za cíl prokázat skutečnost právě opačnou, totiž že „Tertullianus řady katolické církve nejspíš nikdy doopravdy neopustil.“¹⁴ Jeho hlavní argumenty, podpořené důkladným rozbořením Tertullianových textů, jsou mimo jiné následující: nikde v Tertullianových zachovaných spisech nenajdeme popis toho, jak vypadala a na jakých principech fungovala montanistická „církev“, k níž měl patřit; nikde nikoho nepřesvědčuje, aby se k ní přidal; nikde nenapadá katolickou hierarchii jako takovou, nýbrž jedince, kteří podle jeho mínění nejsou dobrými pastýři svěřených oveček. Tertullianovy zmínky o Novém proroctví podle Rankina „ukazují spíše na představa vybrané skupiny uvnitř církve – jakési ‚ecclesiola in ecclesia‘ – ze své vůle na sebe beroucí úkol zachránit ortodoxní věřící před nebezpečím heterodoxie.“¹⁵

Z četby Tertullianových spisů vyplývá, že hlavní rozdíly mezi katolíky a „novými proroky“ spočívaly kromě uznání Montanových proroctví především ve vykonávání přísnějších a delších postů, zákazu druhého manželství a v negativním postoji k odpouštění těžkých hříchů (např. cizoložství). To se však nerovná schismatu; Rankin se navíc odvolává na svědec-

¹³ Praxeas zastával nauku, kterou moderní bádání označuje jako modalismus či modalistický monarchianismus: podle ní jsou Bůh Otec i Syn jen modifikací jednoho a téhož božství a v jádru jsou tak zcela totožní. Tertullianus sám nazývá stoupence Praxeova učení *monarchiani*, později bývali označováni též jako *Sabelliani* či *patripassiani*, neboť je-li Bůh Otec totožný se Synem, pak na kříži trpěl v Synovi sám Otec. Tertullianus to v *Adversus Praxean* (1,5) formuluje prägnantně: „Praxeas se tak v Římě postaral o dvojí ďáblou starost: vyhnal proroctví a zavedl herezi, zahnal Parakléta a ukřižoval Otce.“

¹⁴ D. RANKIN, *Tertullianus*, str. 35.

¹⁵ Tamtéž, str. 37.

tví Cyprianovo, biskupa a mučedníka katolické církve, jenž tvrdí, že i mezi jeho předchůdci byli někteří biskupové, kteří i přesto, že odmítali dát cizoložníkům rozřešení, nebyli vylučováni z církve. Rankin (v souladu s mnoha dalšími badateli) konečně reviduje i názor, že montanismus výrazně ovlivnil také Tertullianovy základní teologické postoje v pozdějších spisech a shrnuje, že „odlišnosti rozpoznatelné v ‚pozdějším‘ Tertullianovi – bez ohledu na to, jaký vliv mělo na jeho myšlení Nové proroctví – se většinou týkají tónu a stylu, nikoli vlastní podstaty toho, co psal.“¹⁶

Také Augustinova zpráva ohledně sekty tertullianistů, již měl Tertullianus údajně založit, je drtivou většinou moderních badatelů jednoznačně odmítána jako historicky nepodložená a nevyžadující další zkoumání – existence takové sekty téměř dvě století po Tertullianovi sice není vyloučena, ale nevypovídá naprosto nic o Tertullianovi samotném.

Podobně jako biografie byly v rámci moderního bádání přehodnoceny i další „tradiční pověry“, jež byly s Tertullianovým jménem po dlouhou dobu spojovány. Asi nejvýznamnější z nich je založena na citátu, který zazněl v úvodu – a který Tertullianus v této podobě nikdy nevyslovil: mám na mysli ono slavné *credo quia absurdum* – od tohoto citátu byl jen krok k tomu, prohlásit Tertulliana za zaslepeného antiracionalistu, který rozumem pohrdá. Originální citát z Tertullianova spisu *De carne Christi* (O Kristově těle 5,4) však má následující podobu: „Syn boží byl ukřižován; není to hanba, protože to je hanebné. Syn boží zemřel; je to hodno víry, protože to je pošetilé. Když byl pohřben, vstal z mrtvých; je to jisté, protože to je nemožné.“ Podobně jako v jiných případech je Tertullianův slavný paradox (vyjadřovat zásadní myšlenky ve formě paradoxu je přitom mimo jiné dědictvím stoicismu) třeba chápat v kontextu celého díla, Tertullianovo uznání či zneuznání rozumu je zcela racionálně založeno na rétorickém tréninku a je utilitárně podřízeno konkrétní situaci a argumentům, jež potřebuje k tomu, aby v dané situaci dokázal svou pravdu. Tak i v tomto případě Tertullianus vyvrací argumenty doketistických protivníků, podle nichž je lidské tělo a jeho ukřižování neslučitelné s Kristovou božskou přirozeností, a proto nelze Kristovo tělo považovat za skutečné. Bible však na mnoha místech zdůrazňuje „pošetilost kříže“, skutečnost, že Bůh je zcela odlišný jak od člověka, tak od všech ostatních věcí. Kdyby se Slovo nestalo tělem a nebylo vydáno potupě kříže, což je z lidského hlediska něčím nepochopitelným a nemožným, Bůh by se přizpůsobil lidským kategoriím a přestal by být Bohem – právě tato pošetilost a nemožnost vtělení a ukřižování tak potvrzuje jeho pravdivost. Tertullianus je navíc „vzdělancem“,

¹⁶ Tamtéž, str. 49.

který se podobně jako další raně křesťanští autoři navzdory efektním prohlášením o neslučitelnosti pohanského a křesťanského světa ve všech oblastech vyjadřuje právě v termínech řecko-římské kulturní tradice, a to jak proto, že byla srozumitelná nekřesťanům, s nimiž chtěl komunikovat či polemizovat, tak proto, že byla jednoduše příliš zakořeněným a navíc účinným nástrojem, který mohl být využit ve službách evangelia. Tertullianus je dokonalým potvrzením zmíněného fenoménu – podle T. D. Barnes prokazuje „širší a hlubší znalosti pohanského starověku a literatury než jakýkoli jiný latinsky píšící křesťan“,¹⁷ což jsou podobná slova, jakými jej již ve starověku chválil Jeroným. Tertullianův slavný paradox má proto rovněž překvapivě jasnou a „racionální“ paralelu v Aristotelově *Rétorice* (1400 a), kde Aristotelés uvádí, že důkaz je uvěřitelný tím spíše, čím více není pravdě podobný.

K dalším zkeslení vybízelo rovněž místo z Tertullianova spisu *De praescriptione haereticorum* (Uplatnění preskripce vůči heretikům). Za většinu herézí, jejichž rozšíření je předvídáno již v Novém zákoně, mohou podle Tertulliana především pohanské filosofické školy – v proslaveném a opět rétoricky zabarveném závěru sedmé kapitoly tohoto spisu o nich říká (7,9–13): „Co mají tedy Athény společného s Jeruzalémem? Co Akademie a církev, heretici a křesťané? Náš původ je v chrámu Šalomounově a Šalomoun sám prohlášoval, že Pána je třeba hledat v prostotě srdce. Pryč se všemi, kdo usilovali o platónské, stoické nebo dialektické křesťanství! Po Ježíši Kristu nám již není třeba zvědavosti a po evangeliu zkoumání. Pokud věříme, netoužíme věřit ničemu dalšímu. Na prvním místě věříme tomu, že není nic, čemu dalšímu bychom měli věřit.“ Tato pasáž a zvláště první dvě věty, které se staly okřídleným rčením, vedly ke zjednodušenému závěru o Tertullianově zaryté nenávisti k filosofii, a to navzdory uznávanému faktu, že Tertullianus byl filosofii (zejména stoickou) hluboce ovlivněn. Skutečný význam Tertullianových slov, jasně inspirovaných Pavlovým druhým listem Korintňanům (2K 6,14–16: „Co má společného spravedlnost s nepravostí? A jaké spolužití světla s temnotou? Jaký souzvuk Krista s Belíalem? Jaký podíl věřícího s nevěřícím? Jaké spojení chrámu Božího s modlami?“), však míří poněkud jiným směrem: filosofické školy nemohou podle Tertulliana nabídnout křesťanství nic, co by samo v nejvyšší míře nemělo. Všechny věci jsou dovršeny a dovedeny k dokonalosti v Kristu – Kristus sám je dokonalý rozum, dokonalý logos, něco k němu přidat by znamenalo zfalšovat ho. Když přišlo to, co je dokonalé, Kristus a jeho

¹⁷ T. D. BARNES, „Tertullian the Antiquarian“, in: *Studia Patristica*, 14, 1976, str. 4.

evangelium, nedokonalost (pohanská filosofie) musí dokonalosti ustoupit z cesty. Jak shrnuje významný badatel Eric Osborn: „Athény jsou skutečně na cestě k Jeruzalému, ale nikdy, jak lživě tvrdí heretici, nemohou poskytnout žádné zlepšení evangelia, které patří Jeruzalému. Seneca je „častokrát náš“ (rozuměj křesťanský), ale my nejsme nikdy jeho. Božská ekonomie se pohybuje jedním směrem.“¹⁸

Vliv rétoriky je rovněž třeba brát v úvahu i na dalších místech Tertullianových spisů, jež vytržením z kontextu svádějí k dezinterpretaci: typickým příkladem je pasáž z Tertullianova spisu *De cultu feminarum* (O toaletě žen), který býval považován za důkaz Tertullianovy zaryté misogynie: Tertullianus na počátku tohoto spisu připomíná ženám, že každá z nich je ve skutečnosti Evou, a pokračuje (I,1,2): „Ty jsi branou ďáblovou – byla jsi to ty, kdo trhal zakázané ovoce z onoho stromu a kdo první porušil boží zákon. Byla jsi to ty, kdo přemluvil toho, na něž ďábel neměl sílu zaútočit – to ty jsi bez námahy zničila obraz boží, člověka Adama. Smrt je tvou zásluhou a díky této tvé zásluze musel zemřít dokonce i syn boží...“ Ani zde nesmíme hodnotit Tertullianův výrok bez ohledu na kontext, v němž se nachází: toto místo je jediné v celém korpusu Tertullianových děl, kde je zodpovědnost za pád člověka připsána Evě – ve všech ostatních případech je zmíněn Adam. To, že Tertullianus obrací pozornost k Evě, je zcela přiměřené jeho argumentaci v celém spise, v němž chce přesvědčit ženy, aby se ve svém oblékání i v péči o zevnějšek řídily prostotou a skromností – Tertullianovu pasáž, nacházející se v úvodu spisu, je tedy třeba v první řadě (byť nikoli výhradně) považovat za vysoce rétorický argument *ad hominem* (v tomto případě *ad feminam*), který má vést k přesvědčení Tertullianových posluchačů. I z dalších studií, jež se věnovaly Tertullianovu vztahu k ženám, vyplývá, že Tertullianova misogynie patří spíše k tradičním pověrám: Tertullianův vztah k ženám je zcela v souladu s tehdejšími konzervativním a v zásadě negativním pohledem na ženu v římsko-helénistické i křesťanské společnosti – v některých ohledech (například její autorita v rámci křesťanského společenství) je Tertullianovo hodnocení ženy dokonce pozitivnější.

I přesto, že jsme zmínili přesvědčivé důkazy solidně podložené moderním badáním o tom, že Tertullianova heretická pověst je s největší pravděpodobností ne zcela zasloužená, ve starověku naprosto převládl názor podepřený autoritou největšího církevního otce Západu – sv. Augustina. Tertullianovo jméno v literatuře několika dalších desetiletí padne jen zříd-

¹⁸ E. OSBORN, „The Subtlety of Tertullian“, in: *Vigiliae Christianae* 52, 4, 1998, str. 366.

ka, a když, téměř vždy v souvislosti s herezí – a přitom je Tertullianovo rozsáhlé dílo čítající 31 spisů zdrojem poučení či přímo předlohou dalším autorům, jejichž pověst je ryze „ortodoxní“. Nejpilnějším čtenářem a obdivovatelem Tertulliana je kupříkladu sv. Jeroným, jemuž byla sympatická jak Tertullianova nekompromisnost a zápal, tak verbální agresivita. Velký vliv měl Tertullianus na sv. Cypriana, což může vzbuzovat překvapení. Sv. Jeroným v kapitole svého spisu *O vynikajících mužích*, věnované Tertullianovi, dokonce uvádí mírně anekdotickou zprávu, že: „podle Cypriana zvyku nikdy neuplynul ani den, aby si nepřečetl něco z Tertulliana. Každou chvíli prý říkával svému sekretáři: ‚Přines učitele!‘ – tak totiž Tertullianovi říkal.“¹⁹ Významný badatel 19. století Adolf von Harnack jde dokonce tak daleko, že Cyprianus podle něj své spisy *De bono patientiae* (O dobrou trpělivosti) a *De oratione* (O modlitbě), které jsou pouhým přepracováním identických spisů Tertullianových (*De patientia* [O trpělivosti], *De oratione* [O modlitbě]), sepsal proto, aby tato Tertullianova díla vytlačil a nahradil. Z Tertullianových apologetických spisů *Apologeticum* a *Ad nationes* výrazně čerpal i první latinsky píšící křesťanský autor pocházející z Říma – Marcus Minucius Felix ve svém apologetickém dialogu *Octavius*. Naopak Augustin Tertulliana příliš rád neměl a ani se na něj neodvolává, a to i přesto, že můžeme společně s Harnackem Tertulliana označit za Augustinova předchůdce, pokud jde o „rozlišení mezi *natura* (přirozenost) a *gratia* (milost), které hraje u Augustina zásadní roli, o nauku o dědičném hříchu i o některé úvahy o podstatě duše“.²⁰ Zásadní význam měl pro dějiny ortodoxní trojiční teologie i Tertullianův již několikrát zmíněný spis *Proti Praxeovi*, a to navzdory faktu, že byl sepsán v období, kdy byl Tertullianus ovlivněn rigoristickým montanismem. Právě v tomto spise nalezneme poprvé vyjádření, která se blíží pozdějším zásadním christologickým formulacím o Synu, který je homoúsios, tedy „jedné podstaty“ s Otcem. Dejme slovo znovu Adolfu von Harnackovi: „Teprve dnešní bádání v oblasti dějin dogmatu muselo vynést na světlo, že ve skutečnosti je otcem ortodoxní trojiční nauky a christologie Tertullianus a že v celé patristické literatuře neexistuje spis, který by se co do významu a vlivu mohl měřit s jeho traktátem ‚Adversus Praxean‘.“²¹

Další Tertullianova zásluha spočívá v tom, že byl jedním z prvních, kdo musel řešit a kdo v rámci svých možností šťastně vyřešil problémy a ne-

¹⁹ Jeroným, *De vir ill.* 53.

²⁰ A. VON HARNACK, „Tertullian in der Literatur der alten Kirche“, in: *Kleine Schriften*, I, Berlin 1980, str. 249.

²¹ Tamtéž, str. 248.

dostatky latiny, již měly být vyjádřeny skutečnosti nového náboženství – křesťanství. Jinými slovy: bylo třeba vytvořit novou latinskou terminologii, která by postihovala všechny složky křesťanského univerza. Tertullianus byl postaven před podobný úkol, před jakým stál Cicero, když převáděl do latiny základní pojmy a myšlenky řecké filosofie; logickým východiskem byla tvorba neologismů – a necelou tisícovkou, kterou Tertullianus vytvořil, předstihl všechny ostatní Řeky i Římany. Že se z tohoto obrovského počtu ujala v pozdější tradici jen poměrně malá část, je nutno opět přičíst Tertullianově heretické pověsti. Velké množství neologismů na jedné straně a značně komplikovaný, rétoricky dokonale vybroušený styl na straně druhé však rovněž komplikoval přijetí Tertullianových děl „širokou veřejností“ – na obtížnost a komplikovanost jeho jazyka i stylu jsou slyšet nářky již od dob antiky a Eduard Norden, vynikající klasický filolog 19. století, dokonce Tertulliana prohlásil za „bezpochyby nejtěžšího autora latinského jazyka“.²²

²² E. NORDEN, *Die antike Kunstrprosa*, II, Leipzig 1898, str. 606.